

SZERELEM ÉS IDEGENSÉG
MAGYAROK EGY NÉMET VERSKÖTETBEN¹

REZÜMÉ

A „német költészet atyjának” nevezett Martin Opitz költészete és ellentmondásos személyisége iránt megújuló érdeklődés újabb kutatási irányt jelölt ki az ún. költői önmegismerés területén. Fontosnak bizonyult itt a *Teutsche Poëmata* (Német költemények) különböző kiadásainak kritikai összehasonlítása. Köztudott, hogy költeményeinek első gyűjteményes kiadása, *tudta nélkül*, Julius Wilhelm Zinzendorf gondozásában jelent meg 1624-ben Strassburgban. Ez a strassburgi kiadás 149 költeményt tartalmaz, Opitz az új, általa szerkesztett breszlai (Borosló, ma Wrocław) kiadásba (1625) negyvennégyet nem vett fel ezek közül. A legfontosabb, és ezzel a kompozíciót is érintő poétikai változtatást az jelentette, hogy Opitz a kötetkezdő és kötetzáró költeményeket kicserélte: a strassburgi kiadás az *An die Teutsche Nation* (A német nemzethez) című verssel kezdődik. Ebben azt kéri, fogadja hazája jóindulattal fiatalkori szerelmes verseit és ígér ezután majd egy más, jobb művet. A breszlai kiadás 166 különböző műfajú költeményt tartalmaz nyolc könyvben. Az első könyv, amelyben vallásos témájú versek szerepelnek, egy 300 soros himnusszal kezdődik, címe „A mi urunk és megváltónk Jézus Krisztus örömteli születésnapjára”. Az Opitz által összeállított három kiadásban kettőnek is ez áll az élén, a harmadikban, amikor az élmény talán már nem volt olyan fájdalmas, a közepe után. A költemény kezdő sorai világossá teszik, hogy Erdélyben íródott (nem szerepelt nyilvánvalóan a strassburgi kiadásban) és rendkívül elítélően beszél az ottani emberekről és körülményekről. A kötetzáró vers (ami után csak az *Exegi monumentum* átköltése következik) egy búcsúvers: „Amidőn Erdélyből hazájába indult”. Itt honvágytól gyötörve keserűen búcsúzik a barbár (magyar) néptől. A kutatás szerint Opitz Erdélyben vált német nemzeti költővé.

KULCSSZAVAK: Martin Opitz, német barokk költészet, kötet szerkesztés, Erdély, magyarságkép

¹ Egy hosszabb dolgozat rövidített fejezete. A tanulmány az NKFIH-OTKA 116234 számú pályázat támogatásával készült.

RESÜMEE

Liebe und Fremdheit – Die Ungarn in einem deutschen Gedichtband

Die erneuerte Aufmerksamkeit für die ambivalente Person und Tätigkeit des „Vaters der deutschen Dichtung“ (Martin Opitz) hatte zur Folge, dass die Forschung neue Schwerpunkte bezüglich seiner poetischen Selbstfindung fand. Eines dieser neuen Forschungsziele war die kritische Auslegung der verschiedenen Ausgaben der *Teutschen Poëmata*. Bekanntlich wurde die erste Sammelausgabe seiner *Poemata ohne sein Wissen* von Julius Wilhelm Zingref 1624 in Strassburg herausgegeben. Die Strassburger Ausgabe enthält 149 Dichtungen, Opitz hat später 44 Gedichte ausgeschieden und nicht mehr in die neue Ausgabe (Breslau, 1625) aufgenommen. Die wichtigste und damit die Komposition betreffende poetische Änderung besteht darin, dass Opitz die Proömial- und Schlussgedichte austauschte: Der Strassburger Druck setzt mit dem Gedicht *An die Teutsche Nation* ein. Er bittet darin um günstige Aufnahme seiner jugendlichen Liebesdichtung („*der Liebe sach*“), und verspricht der Nation ein „*ander besser Werck*“. Die Breslauer Ausgabe enthält (in acht Büchern) 166 Gedichte von verschiedenen Gattungen. Das erste Buch, „*worinnen geistliche Sachen begrieffen sind*“, beginnt mit einem 300 zeiligen Lobgesang *Vber den frewdenreichen Geburtstag vnsers Herren vnnnd Heylandes Jesu Christi*. Die ersten zwei der drei von Opitz selbst zusammengestellten Ausgaben beginnen ebenfalls mit diesem Lobgesang. In der dritten steht der Lobgesang als persönlich nicht mehr so schmerzhaft etwas jenseits äußerst tadelnd über seine dortigen Verhältnisse. Im Schlussgedicht (*propenticum*), dem Gedicht *Als er auß Siebenbürgen sich zurücke anheim begab*, wurde vom barbarischen (ungarischen) Volk tief beeindruckt von der Heimatferne *vale dicit* gesagt, d. h. Abschied genommen. Laut Forschung sei Opitz in Siebenbürgen zum deutschen Nationaldichter geworden.

SCHLÜSSELWÖRTER: Martin Opitz, deutsche Dichtung des Barock; Komposition; Siebenbürgen; Ungarnbild

Több szemponból sikerült már fontos eredményekkel megközelíteni Martin Opitz (1597–1639) gyulafehérvári működését, rendelkezésünkre áll a kritikai kiadás minden vonatkozó verses anyaga és levelezésének nagyon igényes kiadása is.² A gazdag irodalom újabb ismételéstől (és értéke-

² Martin OPITZ, *Gesammelte Werke*, Kritische Ausgabe, Herausgegeben von George SCHULZ-BEHREND, Band II: Die Werke von 1621 bis 1626 2. Teil, Anton Hiersemann Stuttgart, 1979 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart Band 301).; illetve: Martin OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse*. Kritische Edi-

lésétől) természetesen eltekintek, néhány alapmunkára azonban felhív-
nám a figyelmet.³ Az Opitz-filológia nagyon fontos kérdése a strassburgi
első (1624) és a bresloui (Boroszló, ma Wrocław, Lengyelország) második
gyűjteményes kiadás (1625) alapos kompozíciós és poétikai összehasonlí-
tása, a változtatások értelmezése.⁴ Az ilyen jellegű vizsgálat éppen hogy
megindult, az eredmények biztatók. Opitz költeményeinek első gyűjte-
ményes kiadását (A), a szerző tudomása nélkül (*ohne mein Wissen*), de
mindenképpen távollétében, barátja, Julius Wilhelm Zingref rendezte
sajtó alá.⁵ Nem lehet tudni, Opitz mikor szerzett tudomást erről a kiadás-
ról, mindenesetre már 1624. november 6-án azt írja Zingrefnek latin
nyelvű levelében, hogy visszautasítja a kötet újrayomását. Saját súlyos
hibáit, költői gyengeségeit említi nyomatékosan. Már egy egészen új gyűj-
teményt tervez, amelyben a költeményeket könyvekre osztja. Ha készen
lesz, esetleg elküldi a kiadónak, Zetzernek Strassburgba (*aut Argentoratum*

tion mit Übersetzung, hrsg. Klaus CONERMANN unter Mitarbeit von Harald
BOLLBUCK, Berlin, de Gruyter, 2009, I–III.

³ JAKAB Béla, *Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál*, Pécs, Wessely és
Horváth, 1909; Robert GRAGGER, *Martin Opitz und Siebenbürgen*, Ungarische
Jahrbücher, Abteilung Kleiner Mitteilungen und Anzeigen, Bd. VI. Heft 3
(August 1926); HELTAI János, *Martin Opitz und sein intellektuelles Umfeld in Sie-
benbürgen = Martin Opitz (1597–1639). Fremdheit und Gegenwartigkeit einer
geschichtlichen Persönlichkeit*, Hg. von Jörg-Ulrich FECHNER und Wolfgang
KESSLER, Herne, Stiftung Martin-Opitz-Bibliothek in Kommission, 2006, 79–
103.

⁴ MARTINI OPITII / *Teutsche Poëmata vnd ARISTARCHVS / Wieder die verachtung
Teutscher Sprach, / Item Verteutschung Danielis Heinsij Lobgesangs Iesu Christi /
vnd / Hymni in Bachum / Samptinem anhang / Mehr auserlesener geticht anderer /
Teutscher Pöeten. / Der gleichen in dieser Sprach / Hiebeuor nicht auß Kommen. /
Straßburg /In verlegung Eberhard Zetzners / Anno 1624; illetve: MARTINI
OPITII / *Acht Bücher, / Deutscher Poematum / durch Jhn selber heraus gege- / ben /
auch also vermehret vnnnd / vbersehen / das die vorigen / darmitte nicht zu uer- /
gleichen sind. / Inn Verlegung Daudid / Müllers Buchhandlers / Inn Breßlaw /
1625. A két kiadáshoz lásd: Gerhard DÜNNHAUPT, *Personalbibliographien zu den
Drucken des Barock*, Vierter Teil: Klaj-Postel, Anton Hiersemann Verlag, Stutt-
gart, 1971. Martin Opitz, *Zeitgenössische Sammelausgaben*, 1. Straßburger
Sammelausgabe (A), illetve 2. Breslauer Sammelausgabe (B).**

⁵ Julius Wilhelm Zingref Heidelbergben született 1591-ben, 44 éves korában,
1635-ben pestisben halt meg. 1607-től filozófiát és jogot hallgatott Heidel-
bergben, majd 1611 és 1616 között tanulmányúton (*Kavalierstour*) volt Svájc-
ban, Franciaországban, Angliában és Németalföldön, a heidelbergi költői kör
(*Heidelberger Dichterkreis*) aktív tagja, Opitz jó barátja.

ad illum), vagy máshova adja kinyomtatni.⁶ Így mentegeti magát a *tudta nélkül kiadott gyűjtemény* miatt német poétikájában is:

Welchen buches halben / das zum theil vor etlichen jahren von mir selber /
zum theil in meinem abwesen von andern vngeordnet vnd vnvbersehen zue-
sammen
gelesen ist worden / ich alle die bitte denen es zue gesichte kommen
ist / sie wollen die vielfältigen mängel vnd irrungen so darinnen sich
befinden / beydes meiner jugend [...] vnd dann denen zurechnen /
die auß keiner bösen meinung meinen gueten namen dadurch zu erweitern
bedacht gewesen sein.⁷

Természetesen nem vállalkozom arra, hogy a két kötet szerkesztési és poétikai eltéréseit valaha is bemutassam. Kizárólag a nyitó és záróversek kompozíciós szerepe érdekel. Ismertetném ehhez, röviden, az újabb Opitz-filológia ezen a téren mutatott legfontosabb tanulságait, majd azokat – saját szempontomból – kiegészíteném. Az első komoly vizsgálatot itt is a nagyon aktív Opitz-olvasó, Achim Aurnhammer végezte el, igaz, mégsem előzmények nélkül.⁸ A nyelvtani, metrikai változtatások fonto-

⁶ Martin OPITZ (Liegnitz) an Julius Wilhelm Zingref (Straßburg) 06-11-1624 = Martin OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse*, Kritische Edition mit Übersetzung, Hg. von Klaus CONERMANN, Bd 1., Berlin, de Gruyter, 2009, 241106 ep.

⁷ MARTINI OPITII/ *Buch von der Deutschen Poeterey*, Jn Verlegung David Müllers Buch-händlers in Breßlaw, 1624, v.ö.: Gerhard DÜNNHAUPT, *i.m.*, Martin OPITZ, *Zeitgenössische Einzelveröffentlichungen 1624*. 71.1. Das V. Capitel: Von der zuegehör der Deutschen Poesie / vnd erstlich von der invention oder erfindung / vnd Disposition oder abtheilung der dinge von denen wir schreiben wollen, D IIIr. „Az említett könyvről szólva, amit néhány évvel ezelőtt saját magam, részint távollétemben mások rendezetlenül és ellenőrizetlenül összeállítottak, kérem mindazokat, akik ezt olvassák, hogy a benne talált sokféle hibát és tévedést részint a fiatalságomnak (...) részint azoknak tulajdonítsák, akik semmiképpen sem akarták jó híremet rossz színben feltüntetni.”

⁸ Achim AURNHAMMER, „*Mihi et musis*” oder „*Exegi monumentum?*” *Die konkurrierenden Autorschaftskonzepte in Opitz' Poemata-Ausgaben von 1624 und 1625*, kézirat. Az előadás szövegének szerkesztett változata: AURNHAMMER, „*Mihi et Musis*” oder „*Exegi monumentum?*” *Konkurrierende Autorschaftskonzepte in den Opitz-Editionen von 1624 und 1625 = Martin Opitz (1597–1639). Autorschaft, Konstellationen, Netzwerke*, Hrsg. von Stefanie AREND und Anselm STEIGER, Berlin/Boston: De Gruyter, 2019 (Frühe Neuzeit, 230), 13–45. Az előzményről vö.: Günter HÄNTZSCHEL, „*Die Keusche Venus mit den gelerten Musis*”. *Marin Opitz in Heidelberg = Heidelberg im poetischen Augenblick. Die Stadt in Dichtung und bil-*

sak ugyan, de az elhagyások, az újabb versek beépítése és a kompozíció megváltoztatása az igazán lényeges.⁹ A 149 versből álló strassburgi kiadásból (A) az Opitz által átnézett, bővített és kiadott (*durch Jhn selber heraus gegeben vermehret vnnnd vbersehen*) új gyűjteményből (B) 44 költemény kimaradt. Opitz a rendezetlen, hanyagul összeállított kötet helyett újat szerkesztett, amelyet immár könyvekre (*Bücher*) osztott és amelyben a versek számát 166-ra növelte.¹⁰ A hazai, mármint az erdélyi szociális és politikai viszonyokat érintő átalakítás a legjelentősebb kompozíciós változtatás (a magyarságkép sablonjait felhasználó változtatás szerepére Aurnhammer nem tér ki): kicserélte a strassburgi nyomtatvány (poétikailag feltétlenül kitüntetett helyzetű) nyitó- és záróversét. A strassburgi kiadás (A) élén *német nemzetéhez* szólt (*An die Teutsche Nation*) és a negyven soros *dedikációban* magát jó hazafiként, hűséges polgárként, hangsúlyozottan viszont szerelmes férfiként és ambíciózus költőként pozicionálja. Ezek az első sorok:

Der blinden Venus werck / die süsse gifft zu lieben /
Vnd schöne Zauberey / in diesem Buch beschrieben /
Nim erstlich an von mir/ du werthes Vatterlandt /
Nim an der Liebe sach / als meiner Liebe pfand.¹¹

Mint a szerelem és a hazafiság még ifjú költője (*Du Teutsche Nation voll Freyheit Ehr und Tugendt / Nimb an diß kleine Buch / die früchte meiner Jugendt*, 33–34 sorok) megfogadja, hogy mihelyt *höher steig*, ha tehát mind a versszerzés szempontjából, mind az (ebből következő) elismertség tekintetében *magasabbra jut*, hazája dicsőségéről, nem pedig a szerelem édes

dende Kunst, Hg. von Klaus MANGER, Gerhard vom HOFÉ, Heidelberg, 1987, 45–63.

⁹ Achim AURNHAMMER *i.m.*, 2019, a Függelékben (*Anhang*) nagyon jól használható listát (*Vergleichende Übersicht*) ad a két gyűjteményes kiadás verseiről, kötetbeli pozíciójukról, a kihagyásokról és az újak beépítéséről. A két kiadás ajánlásait elemezve fontos megállapításokat tesz, szerinte Zingref (1624) *kulturpatriotisch argumentiert*, míg Opitz (1625) *international*.

¹⁰ *A nyolc könyv (Acht Bücher)* szerkezete: 1. *Geistliche Sachen* 2. *Kleinepen* 3. *Allerhand Sachen (Personalschriften)* 4. *Hochzeitgetichte* 5. *Amatoria und weltliche Getichte* 6. *Oden oder Gesänge* 7. *Sonnete* 8. *Deutsche Epigrammata*.

¹¹ Lazább prózai fordításban: „Szeretni az édes mérget, a vak Vénus művét / és szép varázslatát leírni ebben a könyvben / vedd elsőként most tőlem, érdemes hazám / vedd kérlek a szerelem dolgát, mint szeretetem zálogát”.

kínjáról fog majd írni. És az a könyv sokkal jobb lesz, mint ez a mostani.¹² Ez a vers a második gyűjteményes kiadásban (B) a 39. helyre került, a *Deutsche Poematum* V. könyvének élére.¹³ Költői alkotásának idáig tartó (1624) periódusát tehát deklaráltan, a barátai szerint is, a szerelmi tematika határozta meg. A kutatás sok érveléssel feltételezi, hogy az *exordium*hoz illő zárás az arra formailag, tartalmilag és címe szerint is válaszoló *Beschluß Elegie* lehetett.¹⁴ De mégsem ez került kötetzáró helyzetbe az 1624-es kiadásban (A), hanem, minden bizonnyal Zincgref javaslatára, egy kimondottan politikai, a spanyol katonákat *a mi szép Rajnáinktól* elűzni igyekvő szonett: *Ein Gebet / daß Gott die Spanier widerumb vom Rheinstrom wolle treiben*.¹⁵

A „saját maga által kiadott, bővített, átnézett és így a korábbiakhoz nem hasonlítható” 1625-ös breslauer kiadás (B) élére a *Lobgesang über den*

¹² „Ein ander besser Werck / zu dem ich jetzt mich wende / Das soll vor diesem Buch so vielmahl besser seyn / Je besser Weißheit ist als Venus süsse Pein”, 37–40. befejező sorok.

¹³ *Martini Opitii fünfftes Buch Der Poetischen Wälder: Worinnen Amatoria vnd weltliche Getichte sind*. MOGW Kritische Ausgabe II. [39] [131] 599. A kritikai kiadás természetesen pontosan feltünteti a breslauer kiadás (B) változtatásait, amelyek főleg stilisztikai jellegűek, nem érintik sem a prozódiait, sem a tartalmat.

¹⁴ Fontos és jól használható, lendületes fordítást ad VIDOR Miklós a *Beschluß Elegie* 1624-es (strassburgi), a szerelem által ihletett szövegéről (*Das blinde Liebeswerck / die süsse Gifft der Simmen*). *Magyarul Babelben Irodalmi Antológia*, online: <https://www.magyarulbabelben.net/works/de/Opitz>

A *Beschluß Elegie* a strassburgi kiadás (A) 145-ik verse (közel tehát a kötet zárásához), a breslauerban (B) a 161-ik (szinte azonos pozícióban). Opitz leszámol itt a szerelmi vágy által inspirált költészettel (*Das blinde liebes werck / die süsse Gifft der Simmen / Vnd rechte Zauberey hat letzlich hier ein end etc.*) Vidor Miklós szép fordításában: „A vak szerelmi láz, az érzék édes mérge / S bűvös varázslat itt végképp véget ér, stb.” Idézem még a zárósort is, a későbbiekben majd emlékeztetve arra, hogy a breslauer kiadás (B) az *Exegi monumentum aere perennius* büszke átköltésével ér véget. Itt mintegy előlegzi már költészetének halhatatlanságát: „Ich laß’ es alles stehen: das Ende meiner Jugendt / Die Frucht der Liebes lust beschließ’ ich gantz hierein / Ein ander höher Werck / der Anfang meiner Tugent / Ob diß gleich vntergeht soll nimmer sterblich seyn.” 29–32. sorok. VIDOR Miklós: „Lemondok róla, ím végén az ifjúságnak: Szerelmes kedvemet zárom, vigye a múlt; Erényem kezdete: mú, mely magasba hághat, Vesszen minden, ha él ez halhatatlanul”.

¹⁵ Ez itt, az 1624-es kiadásban (A) az utolsó, 149. vers. A breslauer kiadásból (B) ez az indulatos imádság (*Gebet*) kimaradt.

freudenreichen Geburtstag unsers Herrn und Heylands Jesu Christi című 300 soros nagy himnuszát tette, ami az előkelő téma mellett azt is mutatja, milyen fontos volt számára a hosszú szöveg retorikai és poétikai megformáltsága.¹⁶ Ez a *Lobgesang* megjelent már korábban, önálló nyomtatványként, hosszú és részletes magyarázatokkal (*Auslegung etzlicher örter des Lobgesangs*), néhány alkalmi vers kíséretében.¹⁷ Az itt idézett bevezető sorok a bresloui kiadásban (B) csak enyhén változtak, kommentárt sem fűzött az első 32 sorhoz, de a 19–20. sor mellett (*In diesem wilden ort / da niemals keine gunst Gewesen / noch wird sein zu einer freyen Kunst*) az szerepel a margón: In Dacien. Ez a bejegyzés a gyűjteményes kiadásban (B), miként az *Auslegung* is, elmaradt, de a *Lobgesang* után szereplő költeményeket mégis felvette az általa szerkesztett kötetbe (B).¹⁸ A gyűjtemény (B) első helyére emelt himnusz az *exordiumban* igen hatásos ellentéttel mutatja be a vigasztalan szerzői helyzetet: bár a szent ünnep mindenképp megkövetelné, most mégsem tud illendőképpen sietni a jászolhoz, hiszen erejét és kedvét nagyon megviselték a *barbár vidéken* (t.i. Erdélyben) töltött nehéz idők. A gondolatmenet logikája szerint hosszabban idézek a szövegből:

¹⁶ Martini OPITII, *Acht Bücher / Deutscher Poëmatum (...)*Breßlaw, 1625, (v.ö. 3. jegyzet), az első könyv: Martini OPITII *Erstes Buch der Poetischen Wälder: Worinnen geistliche Sachen begriffen sind*, [A2a]-[D2a]; a himnusz kritikai kiadása: MARTINI OPITII *Lobgesang Vber den Freudenreichen Geburtstag vnseres HERren vnd Heylandes Jesu Christi*, MOGW, II/2, 119–151 A kritikai kiadás (MOGW) jegyzetei szerint „[D]ie ersten zwei der drei von Opitz selbst zusammengestellten Ausgaben beginnen (nach dem Vorstoß) mit unserem Lobgesang, eine Anordnung, die des Dichters hohe Bewertung dieses Werkes klar zum Ausdruck bringt“, illetve „dieser Lobgesang [ist] in Siebenbürgen entstanden. Er muß dann bald nach der Rückkehr durchgesehen und in den Druck gegeben worden sein.“ MOGW, II/2, 121.

¹⁷ MARTINII OPITII / *Lobgesang / Vber den Freudenreichen / Geburtstag / Vnseres Herren vnd Heilandes / Jesu CHRISTI / Gedruckt in der Fürstlichen Druckerey / zu Liegnitz / Durch Sebastianum Koch o. J. [1623].* Az ajánlás 1623 december 30-án kelt, v.ö.: Gerhard DÜNNHAUPT *i.m.*, Martin Opitz, *Zeitgenössische Einzelveröffentlichungen* 61. (1623, 30. Dez.).

¹⁸ vö.: Martin Opitz an Michael Bartsch, Liegnitz, 7. Februar 1624: „Interim hunc hymnum meum ad te transmittō“, itt bizonyosan a *Lobgesang* frissen kijött példányáról van szó: Martin OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse, i.m.*, Bd. I. 240207 ep.

Ich bin / O Jesu / zwar bereitet deine Krippen /
 Vnd dich / du süßes Kind / mit diesen meinen Lippen
 Zu preisen jnniglich / gleich wie ich vormahls pflag
 Mit frewd vnd lust zu thun / wann dieser hohe Tag
 Gewünscht kommen war (5) [...]

wie wann im Wettelauffen
 Sich einer gantz bemüht vor dem gemeinen Hauffen (10)
 Zu treffen auff den Zweck / sticht seinen Klepper an /
 Der Siegeshoffnung voll / nicht minder als der Man /
 Den Wind schier vberholt / vnd wann er vnterweilen
 Ihm auff der Fersen nach ein ander Pferd hört eilen /
 Da gischt er / schäumt vnd schnaubt / gibt auff den
 Staub nit viel / (15)

Reist seinen Reuter fort / vnd bringt jhn an das Ziel:/
 So solte mir auch seyn. Ach aber ich bin kommen
 Wo fast mir aller fug zu singen ist benommen /
 In diesem wilden Ort / da niemals keine Gunst
 Gewesen / noch seyn wird von einer freyen Kunst: (20) **In Dacien**

Da alle Liebe liegt / die stimme zu erheben/
 Auff art der schönen Schar die vmb die Wiegen schweben
 [...]

Kein Tempel ist hier nicht / in dem ich kondte hören / (25)
 In meiner Sprachen zwar / diß dein Geburtsfest ehren /
 An dem du worden bist das was wir Menschen seyn /
 Vnd bleibst doch wahrer Gott: bist Gott vnd Mensch allein.
 So hab' ich auch bißher nicht wenig abgenommen /
 Bin einen grossen Theil von meinen Kräfften kommen / (30)
 Durch Kranckheit / welche mich noch jetzt nicht gantzlich lest:
 Was sonsten mehr hier ist / ist grimmer Frost vnd Pest.

A szöveg olyan jelentős a világnézetet felépítő klisék és a pályakép szempontjából, hogy most itt nem jegyzetben, de mégis zárójelben adok prózafordítást:

(„O Jézus, kész vagyok ugyan jászolodat s téged, édes gyermek, ajkaimmal bensőségesen dicsőíteni, örömmel s kedvvel, épp úgy, mint korábban tettem, mikor e szent nap elérkezett [...] Midőn a versenyfutásban mindenki arra törekszik, hogy a közönséges tömeget megelőzve elsőként érjen a célba, megsarkantyúzza rossz gebéjét a győzelemben bízva, úgy, hogy a szelet is csaknem megelőzni kívánja és miközben sarkában vágatva előzni hall egy másik lovat, saját lova tajtékszik, habzik, fújtat, nem törődik a porral, tovább vágat lovasával és a célba ér: így akartam én is. Jaj! olyan helyre érkeztem azonban,

ahol az éneklés szinte teljességgel lehetetlen ezen a vad vidéken, ahol sohasem volt és nem is lesz soha érzék egy szabad művészethez [az önálló nyomtatványban itt a margón: **Dáciában**], mikor mindenki arra vágyik, hogy a bölcső köré igyekvő szép angyalok módján hangját hallassa (...) számomra itt nincs olyan templom, ahol egyáltalán saját nyelvemen hallhatnám születéset ünnepelni, hogy az lettél, amik mi, emberek vagyunk és mégis igazi Isten maradsz, egyedül te vagy Isten és ember. Ilyen módon idáig is nem keveset vesztettem súlyomból, erőm jó része elfogyott már abban a betegségben, amely most sem enged: ami egyébként itt van még, az ádáz fagy és pestis.”)

Ez a határozott (és kirekesztően arisztokratikus) megállapítás (*da niemals keine gunst gewesen / noch wird sein zu einer freyen Kunst*, 19–20 sorok) a kor rendkívül népszerű és hatásosan terjesztett propagandisztikus írásainak kontextusában jól értelmezhető.¹⁹ Már az alkalmas tanárokat ajánló Johann Christian briegi herceg is nagy örömről és meglegedéséről tudósítja Bethlen Gábort válaszlevelében, miszerint a haza, az ifjúság és az utókor számára létrehozandó *gymnasium*ban most már Erdélyben is ápolni fogják a tudományokat.²⁰ Opitz ismerhette ezt a levelet, s mivel ismerte, bizonyára ez is fokozta aggodását az idegen földön rá váró mű-

¹⁹ A „soha sem volt és nem is lesz” formula igen népszerű maradt évszázadokig. Jakob Friedrich Reimann hallei evangélikus lelkész (1668–1743) sokat idézett és a hazai művelődéstörténetben már kellőképpen feldolgozott elitélő sorait ehelyütt én is idézem röviden: „Ich glaube auch nicht, daß jemals einer von dieser Materie was geschrieben habe, oder auch was sonderliches habe schreiben können. Denn die Ungarn haben jederzeit ein solches Naturell gehabt, dass sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blancken Säbel, als auf ein curieuses Buch gehalten.” Jakob Friedrich REIMANN, *Versuch einer Einleitung in die historiam literariam sowohl insgemein als auch in die historiam literariam der Teutschen insonderheit*, Halle, I–V, 1708–1713, I. 435. A témára vonatkozó, a további vizsgálatok számára mindig kiindulópontként szolgáló standard irodalom: TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar irodalom európaizálódása*, ill. UÓ., *Czvittinger „Specimen”-jének német visszhangja = T-T.J., Magyar irodalom, világirodalom. Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1961, II, 5–63, ill. 64–75; TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita, Egy szállóige történetéhez*, Budapest, Akadémiai, 1969 (Modern Filológiai Füzetek, 6); KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység elensége”. *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Budapest, Akadémiai, 1976; németül UÓ., *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapest, Akadémiai, 1983.

²⁰ OPITZ, *Briefwechsel und Lebenszeugnisse, i.m.*, 230120 ep, I. Herzog Johann Christian zu Brieg an Gabriel Bethlen, 1622. május 14; JÁNOS HELTAI, *i.m.*, 82–83.

veletlen közeg miatt. Fél évtizeddel később, 1628-ban keletkezett a *Lob des Krieges Gottes Martis* nagyszabású (848 soros), sztoikus hangoltságú, ugyanakkor szatirikus elemeket is felmutató tablóját Mars uralmáról (incip. *O Mars, ich singe dich / du starcker Gott der Kriege*). A magyarok itt is szerepelnek, Opitz itt is a németekkel szemben mutatott bizalmatlan rosszindulatukat emeli ki:

Ein jeder wird geregt (528)

Auff Eyfer, Neid vnd Zorn. Du machst / o Menschenwürger /
 Daß jener diesen hier, der Juncker einen Bürger /
 Vnd er den Bawersmann, der reich' ein armes haßt /
 Ein Weltkind geistlichs Volk. **Der Unger redet fast / (532)**
Dem Deutschen übel nach / vnd Holland zürnt mit Flandern
 /
 Mit Böhaimb Dennemarck. Ein Arzt verfolgt den andern / (535)
 Ein Kauffmann, ein Jurist, ein Singer, ein Poet /
 Als ich dann sonderlich den, welcher nichts versteht /
 Vnd gleichwol lügen will etc.²¹

A *Lobgesang* tehát igen fontos kompozíciós szerepet kapott. A *Német költemények* (B) *nyolc könyvének* első könyvét, a vallásos énekek gyűjteményét vezeti be és ezáltal az egész kötet *nyitó darabja*. Jól észrevehető továbbá a műfajok szerinti szerkesztési szándéokra való törekvés, valamint az egész kötetnek egy határozottabb szempontú elrendezése. A struktúrát röviden

²¹ *Lob des Krieges Gottes Martis*, Vratislaviae, April. An. M.DC.XXVIII. Hannibál Dohnának (*Carolo Annibali Burggravio Dohnensi*) ajánlva. Kötetben: Martini Opitii *Deutscher Poematum Anderer Theil*. *Zuevor nie beysammen, theils auch noch nicht heraußgegeben*, In verlegung David Müllers Buchhendlers in Breslaw 1629, 244–269. v.ö.: Barbara BECKER-CANTARINO, *Satyra in nostri belli levitatem: Opitz' 'Lob des Krieges Gottes Martis'*, *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 48 (1974) 291–317. Amikor Opitz a barbár népről, a durva tulajdonságokról, valamint a nép (*Volk*) erkölcséről, nyelvéről, beszédéről ír, akkor bizonyosan a magyarokat, pontosabban a magyar nyelvet beszélő népet érti ez alatt. A kor népszerű, ugyan mintegy száz évvel korábban született humanista történelmi és földrajzi irodalmában még nem történt meg a Hungaria-fogalom további szűkítése, természetesen Erdélyt is a *totius regni Hungariae* részének tekintették. A Hungaria- és a Pannonia-fogalom 16. századi felfogásáról lásd: Tibor KLANICZAY, *Die Benennung 'Hungaria' und 'Pannonia' als Mittel der Identitätssuche der Ungarn = Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, hrsg. Tibor KLANICZAY, Budapest, Balassi, 1993, 83–110.

követve felvázolom a könyv további részeit: az alkalmi költemények (*poetische Wälder*) második könyve három nagyobb szabású költeményt tartalmaz (*In welchem die Getichte von Ruhe des Gemütes / vnd dem Ackerleben*), élükön a magyar és a román eszme- és irodalomtörténet által kiemelt fontosságúnak tartott és sokat hivatkozott nagy erdélyi tabló, a *Zlatna áll*,²² ezt követik a *Lob des Feldlebens*, illetve *Heinsii Lobgesang Bacchi*. A harmadik könyvbe különféle témákról írott szövegeit rendezte (*Darinnen allerhand Sachen*, Nr. 11–25). A negyedik könyv az esküvői és lakodalmi verseké (*von Hochzeitgetichten*, Nr. 26–37), az ötödikben szerelmi és világi versek vannak (*Worinnen Amatoria vnd weltliche Getichte sind*, Nr. 38–56).²³ A hatodik: *Oden oder Gesänge* (Nr. 57–74), a hetedik (Nr. 75–110) a szonettek könyve.²⁴ A nyolcadik, utolsó könyvbe 50 epigrammát rendezett, majd a *Beschluß-elégiát* (Nr. 161), ezt követően társaihoz írott köszöntő és köszönő verseket (Nr. 162: *Auff Danielis Heinsii Niederländische Poemata*; Nr. 163: *Antwort auff Herrn Balthasar Venators Deutsches Carmen an jhn geschrieben*), a 164. pedig ismét egy szonett: *In ein Stammbuch*. A kötet nyolc könyve, mint fentebb nyomatékosan jeleztem, összesen 166 versszöveget tartalmaz,²⁵ az egész kötet utolsó, tehát a nyolc könyv kötetzáró

²² Vö. pl.: Peter ÖTVÖS, *Martin Opitzens kleine Welt in Siebenbürgen = Die oberschlesische Literaturlandschaft im 17. Jahrhundert*, hg. von Gerhard KOSELLEK, Bielefeld, 2001, 205–220.

²³ Ez a könyv kezdődik az *An die Deutsche Nation* című, negyven soros programadó versével, amelynek 33–36. sora az ifjúkorból immár kinövő, saját költői feladatát megtaláló öntudatos szerző ígérete: „Du Teutsche Nation / voll Freyheit / Ehr vnd Tugend // Nimb an diß kleine Buch / die früchte meiner Jugendt // Biß daß ich höher steig / vnd deiner Thaten Zahl // Werd vnablässiglich verkünden vberall”.

²⁴ 35 szonett olvasható itt. A harmincnegyedik (a kötet számozásában XXXV.) mindenképpen figyelemre méltó ideológiai és történetfilozófiai szempontból: a nagyon megfáradt (és már egy évszázada inkább visszajára fordított), korábban Magyarországra alkalmazott toposz (*propugnaculum Christianitatis*) ellenében Opitz itt a *nemes, drága Bécs*et jelöli meg *Mahomet zabolájáéként*: „O Tonaw / sey gegrüst / du König aller Flüsse // Dem Nilus selber weicht / vnd du / **du edles Wien // Du Zaum des Mahomets** / in das ich kommen bin // Ich weis gewiß nicht wie (...) **Du Wien bist strak genug den Türken zu bestehn** / Ich aber viel zu schwach der liebe zu entgehn etc.” Kritische Ausgabe, Bd. II. 109. (S. 719) 1–4 és 9–10 sorok, kiemelések tőlem, Ö.P.

²⁵ Az időrendi szempontot követően már megjelent nagyobb költeményeket a kritikai kiadás (MOGW, II/2) nem veszi fel újra az *Acht Bücher etc.* gyűjteménybe, a kiadás legfontosabb bírálója szerint jogosan: „Daß die – dem chronologischen Schema entsprechend edierten – größeren Stücke wie der *Lobge-*

verse a nevezetes *Exegi monumentum* 12 sora németül: Az *Ad Melpomenem* 16 sorát Opitz 12 sorba rendezte, viszonylag szabadon.²⁶ Az erős Horatius-reminiscencia büszke szerzői öntudatot mutat, jelzi a megtalált költői szerepet. Az *Exegi monumentum* kezdetű Horatius-émlékmű, tudjuk, *Az énekek harmadik könyvének* (*Carminum liber tertius*) rendkívül hatásos záró (XXX) darabja, az a könyv ezután már nem folytatható. Nos, Opitz értette a Horatius-szöveg szándékát és jelentését, a kissé rövidített német változatot, látjuk, saját nyolc könyvének (Breslau, 1625) végére, *kötet záró helyre* tette. A „tudós elméből született”, a felkészült olvasó elismerésére számító zárást *előkészítő*, tehát az utolsó verset megelőző szöveg, a kötet 165. darabja pedig egy szabályos *valedicit* költemény: *Midőn Erdélyből hazájába visszatért* (*Als er auß Siebenbürgen sich zurücke anheim begab*). A kritikai kiadás azt írja, hogy e viszonylag rövid, 48 soros vers tartalmilag a *Zlatná*-hoz kapcsolódik, önéletrajzi elemeket is bőven tartalmaz, a kritikai kiadás szerkesztője és kommentálója szerint viszont költői szempontból nem tartozik a csúcsteljesítmények közé (*dichterisch keine Höchstleistung*).²⁷ A (szerintem mégis) gondosan és egy fiatal tudós ambíciójával megszerkesztett (a *búcsú* jól ismert toposzait halmozó de építkezésében mégis arányos) költemény egy életmetafora igényével készült: utazás a római

sang über den freudenreichen Geburtstag Christi, daß die Lehrgedichte Zlatna und Lob des Feldlebens sowie der Lobgesang Bacchi nicht erneut aufgenommen wurden, ist einleuchtend.” v.ö.: Klaus GARBER, *Martin Opitz: Gesammelte Werke. Kritische Ausgabe*. Hrsg. von George SCHULZ-BEHREND, Bd. I: Die Werke von 1614–1621. Bd. III, 1.2: Die Übersetzung von Barclays Argenis. Bd. II, 1.2.: Die Werke von 1621–1626. – Stuttgart: Hiersemann 1968, 1970, 1978, 1979. (Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, 295, 296, 297, 300, 301) [rezension]= *Martin Opitz. Studien zu Werk und Person, i.m.*, 701–708, az idézet: 704.

²⁶ (166) **Horatii: Exegi monumentum.** Ich hab’ ein Werck vollbracht dem Ertz nicht zu vergleichen / Dem die Pyramides an Höhe müssen weichen / Das keines Regens Macht / kein starcker Nortwind nicht / Noch Folge vieler Jahr vnd flucht der Zeit zubricht / Ich kan nicht gar vergehen. Man wird mich rühmen hören / So lange man zu Rom den Jupiter wird ehren: / Mein Lob soll Aufidus der starck mit rauschen fleußt / Vnd Daunus wissen auch / der selten sich ergeußt / Dann ich bin der durch den der Griechen schönes Wesen / Was jhre Verß anlangt jetzt Römisch wird gelesen: / Setz’ / O Melpomene / mir auff zu meinem Rhum / Den grünen Lorberkrantz / mein rechtes Eigenthumb. **ENDE.** MOGW II.2. 748. v.ö. még a *Beschluß Elegie* öntudatos zárósoraival, vö. 13. jegyzet.

²⁷ MOGW, II/2, 746: „Dies Gedicht, das sich inhaltlich an Zlatna (Nr. 53) anschließt, besitzt zusätzlich biographischen Wert.”

hősök (olvasmányokból már megismert) egyik gazdag terepére, Daciába,²⁸ ahonnan – kézenfekvő, éppen ezért kissé erőtlen ellentét – a most ott lakó emberek durva, féktelen természete ijeszti el: „Der rawen Menschen Art die jetzund bey dir wohnen” (9. sor). Vágyott személyesen is megtapasztalni a görög mitológia, filozófia és irodalom már az iskolákban jól megtanult és azóta rendkívül tisztelt emlékhelyeit. Úgy gondolta, Daciából, ahol intellektuálisan majd felkészül az antik világ nagyszerű látogatásra, könnyebben eljuthat Görögországba. A vers központi része a görög kultúra mitológiai emlékhelyeinek nem rossz ritmusú felsorolása. Terve viszont most már biztosan nem valósulhat meg: a *peroratio* retorikailag indokolt helyén betegségére, hidegrázásra és forró lázára hivatkozik és ezzel indokolja, miért is kell hazájába visszatérnie (*Die Kranckheit lest mich nicht / des Febers Kält und Hitze: // Drumb ist es nur an dem ich daß ich zu Rosse sitze // Auff Deutschland wieder zu*). A kényszerű, de a tárgyi és szellemi emlékek miatt mégis vonzó távollétet, a továbbutazás vágyát és a betegség okozta gyötrelmes, lelkiileg viszont megnyugtató hazatérést az idő felosztására hagyományosan alkalmas folyók, ezúttal *a szép Ompoly (DV schöner Apulus)* és *a gyorsvizű Bober (du schneller Bober)* keretezik.²⁹ Az

²⁸ Itteni tartózkodása, amit egy fajta „itáliai utazásnak” is felfoghatunk, egyenesen költészettörténeti cezúrát jelent működésében, így Achim Aurnhammer: „da Opitz sich während des ‚siebenbürgischen Exils‘ seiner Berufung zum deutschen Nationaldichter bewusst wurde“, Achim AURNHAMMER, *Trisia ex Transilvania. Martin Opitz’ Ovid-Imitatio im siebenbürgischen Exil (1622/23) = Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, hrsg. Wilhelm KÜHLMANN–Anton SCHINDLING, Stuttgart, Steiner, 2004 (CONTUBERNIUM, Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, 62), 253–272, 253.

²⁹ Elég naiv módon értekezik a versről átfogó igényű, de kíméletlen negatív kritikát kapott kötetében Gellinek: Janis Little GELLINEK, *Die weltliche Lyrik des Martin Opitz*, Bern–München, Francke, 1973, 212: „Mittelstück dieser Alexandrinerelegie bildet die Beschreibung seiner geplanten, aber einer Krankheit wegen aufgegebenen Reise nach Griechenland. Merkwürdig ist Tatsache, daß er beim Abschied von Siebenbürgen wie auch beim Gruß an Bunzlau die Landschaft anspricht, vornehmlich Quellen oder Flüsse, nicht aber Städte, kaum Menschen (vgl. aber Z. 39f.). Dichterisch ist das Gedicht keine Höchstleistung.” Az antikvitástól átvett búcsútopikát sem felismerő szerző könyve zárszavában (*Schlusswort*) egyenesen zavarba ejtő naiv következtetést tesz (269): „Fehlen doch bei ihm überhaupt Gedichte, die um eigene Krankheit oder Todesnähe kreisen, wie etwa die bekannten Sonette des Andreas Gryphius. Nur das Gedicht ‚Als er auß Siebenbürgen sich anheim begab‘ macht hier eine Ausnahme. Aber dieses Gedicht läßt sich mit den tiefreligiösen Krank-

antikvitásból ismert, Horatius által is használt, de erőteljesebben csak a koraújkori retorikákban definiált *apobaterion* (*partraszállás*) és kikötés képrokonságra ismerünk a vers zárlatában: „Elhagyva az utazást immár úgy remélem, / Életem maradékát békében nálad tölthetem: / Az ifjúság nyugtalanságát, gondjait, fáradtságát és kínját / Megelégettem már; itt legyen vége hát ennek.”³⁰ Az Ovidius-hagyomány természetesen, legkésebb a 15. századtól, folyamatosan jelen volt az északi humanisták úgynevezett ‘Heimatterne’ (‘számkivetés’, az ‘otthon hiánya’) költészetében: az idegen, a költői inspirációt egyenesen kizáró környezetben fájdalmasan hiányolták az intellektuális életet, a barátokat, egyáltalán: a nyelvüket értő közönséget és panaszkodtak a barbár vidék és a szokatlan éghajlat okozta súlyos betegségekre. Opitz felhasználta ezeket a kliséket és a ‘be-

heitssonetten von Gryphius nicht vergleichen.” A topikus előformákat nem, azt azonban mégis észrevette Janis Little Gellinek, hogy Opitz esetében a ‘persönliche Lyrik’ árnyaltabb, a retorikai tankönyvek tanulságait is feltüntető értelmezést igényelne, erre azonban nem vállalkozott. Könyvének szakszerű, de a problematikus kérdések miatt néhol túlságosan indulatos kritikáját adja Klaus Garber az *Összes művek (Gesammelte Werke)* első három kötetéről írott recenziójában: Klaus GARBER, *Martin Opitz: Gesammelte Werke, i. m.*, 701–708; Garber „rémületes példának” (*erschreckendes Beispiel*) említi itt Gellinek datálási kísérleteit (*uo.*, 704). Sajnálja, sőt, nehezményezi, hogy míg a nagy munkát végző Schulz-Behrend igen visszafogott a szövegek kommentálásában, Gellinek kritikátlanul idézi mások véleményét („*Um so unverständlicher muß es bleiben, daß der bescheiden zurücktretende Editor fremden Werturteilen in seiner Ausgabe Tor und Tür öffnet und eine kritische Sondierung vermissen läßt.*” *Uo.*, 706). Gellinek könyvét és külön is megjelent vonatkozó tanulmányát a legélesebben vissza kell utasítani („*aufs schärfste zurückgewiesen werden kann*”) és reménytelen következtetéseit nem kellene immár harmadszor is megörökíteni („*Hier sollen die trostlosen Exspektionen von Gellinek nicht ein drittes Mal verewigt werden.*” *Uo.*, 207.) A láz és a betegség kliséjét (sajnos) Marian Szyrocki sem értelmezte az antik és az antikizáló koraújkori költészet hagyományában, egyszerűen nem ismerte fel a toposzt: Opitz „hegte sogar die Hoffnung, daß es ihm, dank der guten Beziehungen, die damals zwischen Bethlen und der Türkei bestanden, gelingen würde, an einer diplomatischen Reise teilzunehmen, die ihn bis nach Griechenland bringen sollte [...] Eine Krankheit hinderte jedoch den Dichter daran, diesen Plan auszuführen.” Marian SZYROCKI, *Martin Opitz*, Berlin, Rütten & Loening, 1956, 55.

³⁰ 45–48. sorok: „Bey dir verhoff ich nun den Rest von meinem Leben // Das Reysen beigelegt / in Frieden aufzugeben: // Der Jugend Wanckelmut / viel Sorgen / Müh’ vnd Pein // Ist biß anher genug; hier soll das Ende seyn.” Tartalmi fordítás: Ö. P.

tegség’, ‘hidegrázás és a láz forrósága’ toposzát azzal is kiemelte (és idegenítette el az úgynevezett „személyes lírától”), hogy ebben az állapotban *lóra ül* (*ich zu Rosse sitze*) és a jelentős távolságra lévő Németországba (közelebről a Boberhez) indul.³¹ A bevezetésben tehát az idegen, barbár népet jelöli meg kényszerű távozása okául, a verszárlatban pedig, mint már idéztem, kínzó betegségét okolja azért, hogy nem folytathatta útját Görögországba:

DV schöner Apulus [...]	(1)
Gehabe dich nun wol / sampt deinen frischen Quellen	(5)
Die reich von Golde sind / ich werde keine stellen	
Bey dir / du helle Bach / mir suchen nach der Zeit /	
Daß ich da ruhen mag; mein Sinn steht anderweit.	
Der rawen Menschen Art die jetzund bey dir wohnen /	
Die aller Tugend Feind / vnd jhr mit Hasse lohnen	(10)
Der zwingt mich daß ich dir muß geben gute Nacht /	
Vnd auff mein Vaterland bin wiederumb bedacht.	

„Szép Ompoly te [...] Éljd boldogul, arannyal bővelkedő frissvizű forrásaiddal együtt, ezután már nem keresek nálad nyugalmat, te tiszta patak, másra gondolok immár. A most itt lakó emberek durva természetű minden erkölcsnek ellensége, tőlük gyűlölettel kapsz dicséretet, ez kényszerít arra, hogy jó éjtd mondjakk neked és újra hazám jusson eszembe.”³²

³¹ Az Ovidius-hagyomány (*aetas Ovidiana*) középkor-végi és kora újkor történetéről leginformatívabb magyar nyelvű összefoglalás további szakirodalommal: JANKOVITS László, *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 27), különösen 117–139.

³² Alaposabb bemutatás és magyar nyelvű fordítás: ÖTVÖS Péter, *Egy vers nemének módja = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, Humanizmus és gratuláció, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Balassi Kiadó, Budapest, 2009, 288–296.